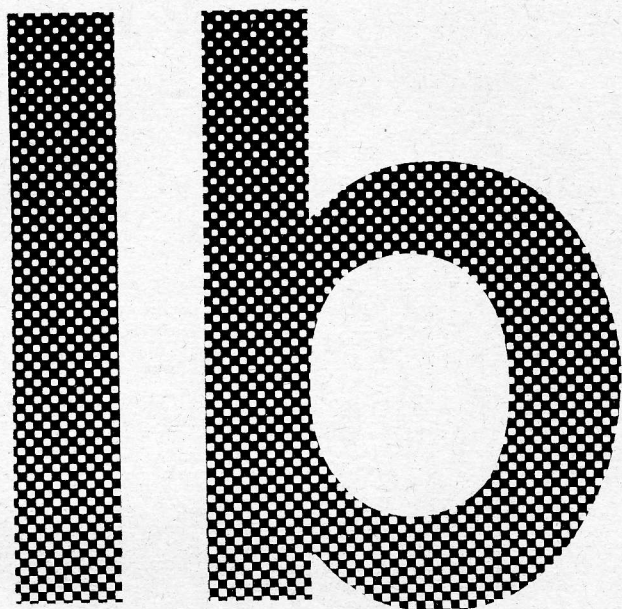

**leuvense bijdragen
leuven contributions in
linguistics and philology**

**tijdschrift voor germaanse filologie
jaargang 84 (1995)
nummer 4**

3000 leuven X, februari 1996

Allomorfie en paradigmatiek (*)

Geert BOOIJ

HIL & Vrije Universiteit Amsterdam

1. Inleiding

In een recent boek met de veelzeggende titel *Morphology by itself* (ARONOFF 1994) heeft Mark Aronoff opnieuw onze aandacht gevraagd voor een traditioneel belangrijk aspect van de morfologie, het verschijnsel van stamallomorfie. Zo vinden we in veel talen meer dan een stamvorm in het werkwoordsparedigma. In het Latijn, bijvoorbeeld, heeft een werkwoord drie stammen, een presensstam, een perfectumstam, en een derde stam die o.a. gebruikt wordt voor de vorming van deelwoorden. Het werkwoord *armare* 'bewapenen' kent bijvoorbeeld de stamallomorfen *arm-a* (presensstam), *arma-v* (perfectumstam), en *arma-t* (derde stam). Evenzo heeft VOGEL (1993) laten zien dat ook voor de werkwoordsmorfologie van het Italiaans drie stamvormen nodig zijn. Dit soort allomorfie kan niet geregeld worden in termen van fonologische regels. Wel kan men soms lexicaal regels formuleren die de ene allomorf van de andere afleiden. In het hier gegeven voorbeeld uit het Latijn zijn de perfectum- en derde stam regelmatig afleidbaar door toevoeging van /v/ respectievelijk /t/ aan de stamvorm van het presens.

Stamallomorfie is niet beperkt tot de talen van de Indo-Europese taalfamilie. Het komt ook voor in de Nilo-Sahara taal Turkana (DIMMENDAAL 1983), de Austronesische taal Muna (VAN DEN BERG 1989) en de Kaukasische taal Lezgian (HASPELMATH 1993), om maar een paar willekeurige voorbeelden te noemen.

ARONOFF (1994) ziet stamallomorfie als een typisch geval van 'morphology by itself': er zijn bepaalde vormelijke regelmatigheden in de opbouw van gelede woorden die geen weerspiegeling zijn van een systematische vorm-betekenis-relatie. Of, zoals MATTHEWS (1972: 106) het formuleerde: "the structure

(*) Ik dank J. de Caluwe, E. Hoekstra, J. van Marle, A. van Santen, H. Schultink, en W. Smedis voor hun opbouwend commentaar op een eerdere versie van deze lezing voor de in Leuven gehouden Morfologiedagen (21-22 september 1995).

of the word form must be supplied by statements of a wholly morphological nature". Morfologie is dus niet alleen een kwestie van systematische vorm-be-
tekeniscorrespondenties, maar heeft ook een autonoom formeel aspect.

In dit artikel zal ik een analyse presenteren van een aantal allomorfieverschijnselen in het Nederlands die Aronoffs stelling ondersteunen. Om te beginnen zal ik laten zien dat stamallomorfie niet beperkt is tot de inflectionele morfologie, maar ook in de derivatieve morfologie veelvuldig voorkomt. In de tweede plaats zal ik betogen dat we voor de beregeling van stam-allomorfie regelmatig een beroep moeten doen op de paradigmatische betrekkingen tussen woorden. Met andere woorden, allomorfie kan niet begrepen worden zonder paradigmaticiteit. Dat is de centrale stelling van dit artikel. Daarmee vormt het ook een aanvulling op andere argumenten voor de rol van paradigmatische betrekkingen in de morfologie, zoals bijvoorbeeld verwoord in VAN MARLE (1985).

2. Allomorfie bij woordvorming.

In de uitheemse woordenschat van het Nederlands is stamallomorfie wijd verbreid. Er is dan één stamvorm die gebruikt moet worden als een uitheems suffix wordt aangehecht, en één 'default' stamvorm, die in alle overige gevallen gebruikt moet worden, d.w.z. bij inheemse suffixing, prefigering, samenstelling, en bij gebruik van die stam als zelfstandig woord. Het woord *orkest* bijvoorbeeld kent de vorm *orkestr-* bij uitheemse suffixing (*orkestrenen*, *orkestratie*), maar de vorm *orkest* in alle overige gevallen: *amateuororkest*, *orkestachtig*, *orkesten*. Door de /r/ hier te beschouwen als deel van de stam(allomorf) voorspel-
len we correct dat deze bij ieder uitheems suffix optreedt. Bovendien worden we niet gedwongen om een groot aantal suffixallomorfen aan te nemen, zoals *-reer*, *-ratie* naast *-eer*, *-atie*.

De volgende voorbeelden illustreren dat er steeds een speciale stamvorm is voor uitheemse suffixing:

(1)	apostel	apostol-isch, apostol-aat
	functie	function-eel, function-eer
	drama	dramat-isch, dramat-iek, dramat-urg
	Plato	Platon-isch, Platon-ist
	cursus	curs-ist, curs-orisch, curs-or
	orgel	organ-ist
	eros	erot-isch, erot-iek
	horizon	horizont-aal

De uitheemse stamallomorf moet in het lexicon gesubcategoriseerd worden voor uitheemse suffixen; in alle andere gevallen (d.w.z. bij prefigering, inheemse suffixing, samenstelling en als het woord zelfstandig gebruikt wordt) wordt dan de 'default' allomorf gebruikt.

In de hier gegeven voorbeelden is het duidelijk dat een fonologische verantwoordeling van de geobserveerde stamallomorfie niet mogelijk is. Zo is er geen fonologische regel van het Nederlands die van de /o/ in *apostool* verplicht een schwa maakt in alle omgevingen behalve voor een uitheems suffix.

De hypothese dat uitheemse woorden twee allomorfen kunnen hebben in het lexicon, wordt bevestigd door het verschijnsel dat veel zelfstandige naamwoorden op *-on* en *-or* twee meervoudsvormen hebben, een met *-s* en een met *-en*, met verschil in de locatie van het woordaccent:

(2)	démon	démóns / demónen
	mótor	mótors / motóren
	proféssor	proféssors / professóren

De allomorf met de lange klinker (*demoon*, *motoor*, *professor*) wordt gebruikt bij uitheemse suffixing, én, en dat is uitzonderlijk, bij meervoudsvorming⁽¹⁾. De samenhang tussen de keuze van het specifieke meervoudssuffix en de accentverschuiving volgt dan vanzelf. De keus tussen *-s* en *-en* wordt bepaald door de locatie van accent: *-s* treedt op als de laatste syllabe van de stam geen klemtoon draagt, anders krijgen we *-en* (BOOIJ & VAN SANTEN 1995: 65). De locatie van het woordaccent is eveneens voorspelbaar voor beide allomorfen. In het Nederlands valt het hoofdaccent op de op-één-na-laatste syllabe tenzij de laatste syllabe superzwaar is, d.w.z. een VVC of VCC-rijm heeft. In de allomorf *demoon* valt het accent dus op de laatste syllabe, en daarom moet *-en* als meervoudssuffix gekozen worden, in de allomorf *demon* valt het accent voorspelbaar op de eerste lettergreep, en wordt dus gekozen voor het meervoudssuffix *-s*.

De implicatie van deze analyse is dat voor woorden als *demon* beide stamallomorfen in het lexicon gegeven worden, en de allomorf *demoon* dus niet met behulp van een klinker-verlengingsregel wordt afgeleid.⁽²⁾

Ook in de inheemse woordvorming speelt allomorfie een belangrijke rol. In de eerste plaats zijn er veel woorden die eindigen op schwa die een allomorf hebben zonder zonder schwa (gegevens grotendeels uit VAN MARLE 1982):

(1) Schultink (pers. comm.) acht gebruik van de lange allomorf ook mogelijk bij andere inheemse suffixen zoals *-erig* (b.v. *professorig*).

(2) Op de kwestie hoe deze klinkerlengte-alternantie moet worden geanalyseerd wordt dieper ingegaan in BOOIJ (1996).

3. Paradigmatisch bepaalde stamallomorfie

Een tweede voorbeeld van stamallomorfie in het inheemse lexicon betreft woorden waarvan de enkelvoudsvorm een korte vocaal heeft, en de meervoudsvorm een lange vocaal (Booij 1995: 87), woorden zoals:

- (6) schip-schepen, weg-wegen, god-goden, pad-paden

Synchroon is er geen fonologische verlengingsregel die de allomorf met de lange vocaal ('rekking in open lettergreep') zou kunnen afleiden. Bovendien komt de allomorf met lange vocaal ook voor in afleidingen en samenstellingen, zij het niet systematisch:

- (7) scheepsbouw, scheepje, inschepen *versus* schipper
paadje *versus* padvinder

De allomorf met de lange vocaal is dus alleen bij het proces van meervoudsvorming verplicht, in de overige gevallen is de keuze van een bepaalde allomorf lexicaal bepaald. Er valt dus alleen een generalisatie te maken mits die paradigmatisch wordt geformuleerd:

- (8) Zelfstandige naamwoorden met een lange stamallomorf in het meervoud kunnen die lange stamallomorf ook in woordvorming gebruiken.

Deze generalisatie drukt uit dat er geen woorden zijn met een lange stamallomorf die wel in woordvorming gebruikt mag worden, maar niet bij meervoudsvorming.

Het Nederlands heeft ook vijftien zelfstandige naamwoorden met een verlengde stamallomorf op *-er* die gebruikt wordt bij meervoudsvorming, in samenstellingen, en in afleidingen:

- (9) kind kinder-en kind-wagen, kinder-lijk (2 x), kinder-achtig
kalf kalver-en kalver-melk, kalver-liefde
rund runder-en runder-lapje (maar rund-vlees)
ei eieren eier-struif, eier-doos
blad blader-en blader-deeg, blader-dak (maar bladmuziek)

In veel grammatica's van het Nederlands wordt *-eren* als een derde meervoudsvorm beschouwd, die we moeten leren voor de vijftien betrokken woorden. Uit de hierboven gegeven voorbeelden van woordvorming blijkt echter dat *-er* opgevat moet worden als deel van de stam, en niet als deel van het suffix. Opmerkelijk is dan wel dat deze stamallomorfen op *-er* vrijwel zonder uitzondering (vgl. echter *kinder-s*) de uitgang *-en* kiezen, terwijl volgens de hierboven gegeven regel de uitgang *-s* gekozen zou moeten worden (vgl. *adder-s*, *ladder-*

- (3) Drente Drent-s
Suriname Surinaam-s
aarde aard-s
Zwolle Zwol-s
karbonade karbonaad-je
machine machien-tje
weduwe weduw-schap
Veluwe Veluw-s, Veluw-naar
vrede vreed-zaam
aarde aard-olie, aard-noot
schande schand-knaap, schand-paal

Het verdwijnen van de schwa in de afleidingen en samenstellingen kan niet (synchroon-)fonologisch verklaard worden. Het Nederlands heeft alleen een regel van prevocalische schwa-deletie, die schwa's automatisch deelt voor een volgende vocaal binnen hetzelfde prosodische woord (BOOIJ 1995: 68). Ook is er geen allomorfiering die inhoudt dat ieder woord op *-e* een stamvorm heeft zonder die schwa, die gebruikt wordt in woordvorming (vergelijk *bodejje* / **boddje*, *secondetje* / **secondje*). Daarom moeten beide allomorfen in het lexicon worden opgenomen. De schwaloze allomorf is dan gesubcategoriseerd voor afleiding en/of samenstelling, de allomorf met schwa is de 'default' allomorf. Zoals VAN MARLE (1982: 333) opmerkt, is het so-wie-so voor een aantal woorden op schwa nodig een tweede vorm op te nemen, woorden als:

- (4) einde/eind, keuze/keus, klasse/klas, wijze/wijs

Daarnaast zijn er ook toponiemen op *-en* die een stamallomorf hebben zonder *-en*:

- (5) Groningen Groning-er, Groning-s
Antwerpen Antwerp-s
Vlissingen Vlissing-er, Vlissing-s
Nijmegen Nijmeeg-s

Ook voor deze toponiemen geldt dat er twee stamallomorfen in het lexicon moeten worden opgenomen, omdat er geen fonologische regel is die het verdwijnen van *-en* voor de suffixen *-er* en *-s* kan verklaren (vergelijk b.v. *Haren* met het bijbehorend adjectief *Harener*). De korte allomorfen moeten hier worden gesubcategoriseerd voor derivationale suffixen, de lange allomorf is de default vorm, die ook bij flexie wordt gebruikt (vergelijk *Gronings* met *Groningers*).

s, *zolder-s*, *kikker-s*). Dat probleem doet zich niet voor als we uitgaan van een meervoudssuffix *-eren*.

Hoe kunnen deze twee manieren van analyse met elkaar verzoend worden? Dat kan als we kiezen voor een paradigmatisch geformuleerde generalisatie over het optreden van de *-er*-allomorf, zoals geformuleerd in VAN DEN TOORN (1982: 27) en VAN MARLE (1985: 17-18):

- (10) Zelfstandige naamwoorden met een meervoud op basis van een *-er*-allomorf kunnen die stamallomorf ook in woordvorming gebruiken.

Een opmerkelijke, bekende complicatie in de selectie van de *-er*-allomorf is dat de stam *kinder* wel gebruikt mag worden in *kindertjes*, maar niet in **kindertje*. De selectie van de allomorf *kinder*, die gesubcategoriseerd is voor suffigering en samenstelling, is hier dus niet lokaal bepaald, door het volgende suffix, maar of door het daarop volgende suffix *-s*, of door het woord als geheel dat immers meervoudig moet zijn. In een syntagmatische analyse van *kindertjes* rijst er dus een formeel probleem. Ook hier ligt daarom een paradigmatische analyse voor de hand: we beschouwen het meervoudige verkleinwoord direct als de verkleining van de meervoudsvorm. In de terminologie van VAN MARLE (1985): we actueren dan een paradigmatisch dwarsverband. Zoals *traantjes* kan worden opgevat als de diminutievorm van *tranen*, zo kan *kindertjes* beschouwd worden als de diminutievorm van *kinderen*. In beide gevallen wordt *-en* dan vervangen door *-tjes*.

Stamallomorfie doet zich op grote schaal voor in samenstellingen. Traditioneel spreken we over de bindfonemen /ə/ en /s/, die de beide constituenten van de samenstelling met elkaar verbinden. Fonologisch zijn deze klanken deel van het eerste lid van de samenstelling, zoals blijkt bij samentrekking (BOOIJ 1985):

- (11) honde- en kattenbrood, pruime- of appelboom, zons- en maansverduisteringen

Bovendien wordt het optreden van een 'bindfoneem' uitsluitend bepaald door het eerste lid. Er is dus alle reden om de vorm met aan het eind /ə/ of /s/ op te vatten als een allomorf van de stam zonder bindfoneem. Zoals uit deze analyse duidelijk wordt, is de interpretatie van /ə/ en /s/ als 'bindfonemen' dus eigenlijk onjuist.

Opmerkelijk is nu dat de volgende generalisatie geldt voor wat betreft de mogelijkheid van een zelfstandig naamwoord om een allomorf op schwa te hebben (VAN MARLE 1985, DE HAAS & TROMMELLEN 1993: 404ff):

- (12) Alleen nomina met een meervoud op *-en* kunnen een allomorf op *-e* hebben in de niet-hoofdpositie van een samenstelling

Deze generalisatie volgt uit de volgende formule voor de vorm van de allomorf met *-e*: 'allomorf = meervoudsvorm minus /n/'. Deze formule voorspelt ook correct dat als in de meervoudsvorm klinkerverlenging optreedt, dit ook het geval is in de *e*-allomorf: naast b.v. *lidmaat* en *ledemaat* is een woord als **lidde-maat* onmogelijk.

Een woord als *schaap*, dat een meervoud heeft op *-en*, kan dus als eerste lid van een samenstelling optreden in drie gedaanten: *schaap*, *schaaps* en *schaape*:

- (13) schaapherder, schaapskooi, schapevlees

Nomina met een *-s*-meervoud daarentegen kunnen alleen de verlengde allomorf op *-s* hebben. De hier geobserveerde regelmaat kan dus alleen geformuleerd worden door te verwijzen naar de meervoudsvorm, d.w.z. door te verwijzen naar een paradigmatische relatie.

Men zou kunnen tegenwerpen dat, als de selectie van het meervoudssuffix *-en* geconditioneerd wordt door de prosodische eigenschappen van de stam (na beklemtoonde slot-syllabe), dan ook de selectie van het 'bindfoneem' schwa door dezelfde prosodische conditie bepaald kan zijn. In zo'n analyse hoeven we geen gebruik te maken van paradigmatische relaties. We hebben gelukkig gegevens die hier een beslissing afdwingen, en wel ten gunste van de paradigmatische interpretatie. Er is namelijk een flink aantal leenwoorden die hun meervoud niet volgens de regel maken, en uitzonderlijk zijn. De volgende woorden, bijvoorbeeld, die uitgaan op een beklemtoonde syllabe, hebben niettemin een meervoud op *-s*, tegen de regel in: *tram-s*, *flat-s*, *station-s*. Welnu, het zijn precies die uitzonderlijke woorden die ook geen bindfoneem schwa kunnen hebben:

- (14) tramdeur, *trammedeur; flatbouw, *flattebouw; stationsweg, *stationnieweg

Omgekeerd zijn er nomina die uitzonderlijk zijn, omdat ze *-en* kiezen in plaats van *-s*, hoewel ze uitgaan op een onbeklemtoonde syllabe. Precies die nomina staan een met schwa verlengde allomorf toe:

- (15) engel-en / engelen-haar, christen-en / christene-zielen

Zoals bekend is het soms het suffix dat de keuze van het meervoudssuffix bepaalt. In dat geval wordt de prosodische conditie 'overruled'. Dat geldt bijvoorbeeld voor persoonsnamen op *-ier* die ondanks finale klemtoon meestal *-s* kiezen (*portier-s*, *kruidentier-s*, *grossier-s*). Het woord *scholier* is hier uitzonderlijk omdat het meervoud *scholieren* is. En dus vinden we ook samenstellingen met de verlengde allomorf, zoals *scholierenkaart*.

Merk op dat in woorden als *engelenhaar* en *scholierenkaart* de stamverlenging wordt gespeld als *-en*, maar dat dit niet betekent dat hier noodzakelijkerwijs van een meervoudssuffix /ən/ sprake is: de weergave met *-en* is een spellingconventie.

Het optreden van het 'bindfoneem' schwa kan dus alleen begrepen worden in termen van paradigmatische betrekkingen tussen woorden, en is dus evidentie voor de nauwe samenhang tussen allomorfie en paradigmaticiteit.

Ook bij het optreden van het bindfoneem /s/ speelt de relatie met de meervoudsvorm soms een rol. Het gaat hier om samenstellingen waarvan het eerste lid een diminutief is. Bij dit soort samenstellingen moeten we altijd de vorm op *-s* gebruiken. Soms kunnen we deze vorm als een meervoudsvorm interpreteren, zoals in *huisjesmelker*, *koetjesreep* en *potjeslatijn*, maar er zijn ook samenstellingen waar dit onmogelijk is, zoals *meisjeslijk*, *rijtjeshuis* en *vrouwjesvolfant*. Deze allomorf op *-s* vinden we ook in een afleiding als *meisjes-achtig*; merk op dat *-achtig* een van de suffixen is die een zelfstandig prosodisch woord vormen, en dat woorden op *-achtig* dus prosodisch gezien samenstellingen zijn. De regel luidt dus:

- (16) In prosodische samenstellingen hebben diminutieven in niet-hoofdpositie een stamvorm die identiek is aan de meervoudsvorm.

Deze paradigmatisch bepaalde allomorfieregel laat open of in een concreet geval van een diminutief in niet-hoofdpositie de taalgebruiker deze allomorf als meervoud interpreteert: vaak kan het wel, maar het hoeft niet, en soms is het op semantische gronden onmogelijk. Deze onbeslisbaarheid is het logisch gevolg van paradigmatisch bepaalde allomorfie: we kunnen niet altijd uit de keuze van een bepaalde vorm de bijbehorende semantiek ondubbelzinnig bepalen.

We introduceren met regel (16) ook een nieuw type allomorfieregel: de stamallomorf wordt hier niet slechts bepaald door het bestaan van een andere vorm, zoals bij het bindfoneem /ə/, maar de allomorf is vormelijk identiek aan die paradigmatisch verwante vorm: de diminutiefallomorf is vormelijk identiek aan de meervoudsvorm. In de volgende paragraaf zal ik meer voorbeelden geven van dit type allomorfie.

4. Allomorfie en verwijzingsregels.

Het Nederlands kent naast het werkwoord *zijn* nog vijf werkwoorden waarvan de infinitief niet uitgaat op *-en*, maar op *-n*. Het zijn de werkwoorden *doen*, *gaan*, *staan*, *slaan* en *zien*. De stammen, d.w.z. de vormen zonder *-n* komen voor als concrete woorden. Toch wordt in woordvorming niet die stam ge-

bruikt, maar een stamallomorf die correspondeert met de vorm van de infinitief (VAN HAERINGEN 1962a):

- (17) doen-er, be-doen-ing, on-doen-lijk
be-gaan-baar, uit-gaan-der, gaan-derij
on-bestaan-baar, buiten-staan-der
zien-er, aan-zien-lijk, on-zien-lijk, voor-zien-ing, voor-zien-ig

In dit opzicht onderscheiden de vijf werkwoorden zich van de overige werkwoorden van het Nederlands.

Hoe moeten we dit nu analyseren? We kunnen niet zeggen dat de deverbale woordvorming van het Nederlands op infinitieven is gebaseerd, want een woord als *eten-er* (in plaats van het correcte *et-er*) is evident onwelgevoemd. Bovendien is het zo dat als infinitieven gebruikt worden in woordvorming, ze zich gedragen als nomina. Vergelijk b.v. de woorden *wetenschap* en *zeggen-schap*, waarin het nominale suffix *-schap* gehecht is aan de infinitieven *weten* en *zeggen*. Daarom ligt een analyse in termen van stamallomorfie meer voor de hand. De volgende generalisatie kan gemaakt worden:

- (18) Werkwoorden met een infinitief van de vorm 'stam + -n' hebben bij derivatie een stamallomorf die gelijk is aan de vorm van de infinitief.

Dit is opnieuw een paradigmatische formulering: we bepalen de juiste stamvorm door te verwijzen naar een andere vorm in het paradigma van dat woord. ZWICKY (1985) heeft destijds de term 'rule of referral' geïntroduceerd om syntactisme te beschrijven, het verschijnsel dat systematisch bepaalde naamvalsvormen ook voor andere naamvallen gebruikt worden (b.v. in het Latijn bij de datief en ablatief meervoud). De verwijzingsregel verwijst dan voor de vorm van een woord in een bepaalde naamval naar de vorm van dat woord in een andere naamval. We kunnen nu het begrip 'verwijzingsregel' ook ruimer opvatten, zodat ook regels als (18) eronder vallen. Op deze wijze kunnen we de ongewenste conclusie vermijden dat deverbale woordvorming zou kunnen werken op de infinitieven van bepaalde werkwoorden.

Merk op dat deze stamallomorfie differentieert tussen derivatie en flexie: in flexie moeten we de /n/-loze allomorf gebruiken: het is niet *ik doen*, maar *ik doe* (althans in standaard-Nederlands), etc. Dit laat zien dat we in de grammatica derivatie en flexie weliswaar niet hoeven te scheiden, naar wel moeten onderscheiden. Dezelfde observatie kan gemaakt worden voor de allomorfie bij woorden als *Drente*: in flexie kan de schwaloze allomorf niet gebruikt worden getuige de genitief *Drente's* naast het adjectief *Drents*.

Als we in de morfologische analyse kunnen beschikken over paradigmatische verwijzingsregels, dan kunnen die ook gebruikt worden om andere morfologische generalisaties te maken. De vorming van het tegenwoordig deel-

woord wordt meestal beschreven als suffigering van de werkwoordstam met *-end*. Maar waarom eigenlijk niet als de suffigering van het suffix *-d* aan de infinitiefvorm? De reden daarvoor is natuurlijk dat er vanuit semantisch gezichtspunt geen reden is om het tegenwoordig deelwoord van de infinitief af te leiden. Maar wel is het zo dat als de infinitief vormelijk afwijkend is, dat ook geldt voor het tegenwoordig deelwoord:

- (19) zijn-d, doen-d, gaan-d, slaan-d, staan-d, zien-d

Opnieuw kan een verwijzingsregel hier uitkomst brengen. We zeggen dan dat het tegenwoordig deelwoord gevormd wordt door suffigering van *-d* aan een stamallomorf die identiek is aan de vorm van de infinitief. We krijgen dan precies de juiste voorspelling over de vorm van het tegenwoordig deelwoord.

Overigens betekent de aanname van zo'n verwijzingsregel niet dat iedere taalgebruiker ieder tegenwoordig deelwoord op deze wijze vormt. Er zijn immers in de meeste gevallen twee wegen die naar Rome leiden, suffigering van *-end* aan de stam, of suffigering met *-d* aan de vorm die correspondeert met de infinitief. We kunnen niet garanderen dat de taalgebruiker altijd de meest generaliserende analyse kiest.

Dat geldt ook voor de observatie dat in het Nederlands de vorm van de infinitief altijd correspondeert met die van het meervoud tegenwoordige tijd. Met andere woorden: als de vorm van de infinitief onregelmatig is, dan ook de werkwoordsvorm tegenwoordige tijd meervoud. Dat geldt voor vormen als *doen*, *staan*, *staen*, *gaan*, *zijn*, *komen*, *kunnen*, *mogen* en *zullen*. Als deel van het paradigma voor de vormen van de tegenwoordige tijd zijn deze vormen onregelmatig: we zouden vormen verwachten als *doeën*, *gaën*, *kommen*, *kannen*, *maggen* en *zallen*, gezien de enkelvoudsvormen. De meest generaliserende analyse maakt gebruik van de paradigmatische betrekkingen, en zegt dan dat het meervoud tegenwoordige tijd vormelijk identiek is aan de infinitief. Het blijft echter de vraag of de taalgebruiker deze generalisatie, deze verwijzingsregel, ook zal gebruiken voor de vorming van de regelmatige meervoudsvormen, die ook direct, syntagmatisch, als stam + *-en* gevormd kunnen worden, en dan goed passen in het structuurschema 'stam + uitgang' dat geldt voor de Nederlandse werkwoordsvormen.

5. Toponymische afleidingen

Het belang van paradigmatiek en verwijzingsregels kan ook worden aangetoond aan de hand van de vorming van toponymische afleidingen. Laten we eerst naar de volgende data betreffende inwonersnamen en toponymische afleidingen kijken:

(20)	Provençe	Provençaal	Provençaal-s
	Amerika	Amerikaan	Amerikaan-s
	Catalonië	Catalaan	Catalaan-s
	Guatemala	Guatemalteek	Guatemalteek-s
	Chili	Chileen	Chileen-s
	Madrid	Madrileen	Madrileen-s
	Portugal	Portugees	Portugees
	Ambon	Ambonees	Ambonees
	Rome	Romein	Romein-s
	Palestina	Palestijn	Palestijn-s
	Bretagne	Breton	Breton-s
	Azie	Aziat	Aziat-isch
	Monaco	Monegask	Monegask-isch
	Israel	Israeliet	Israelit-isch
	Moskou	Moskoviet	Moskovit-isch

In Smedts (1973, 1974) vinden we een uitvoerig overzicht en een morfologische analyse van inwonersnamen. Smedts betoogt dat er twee serieus te nemen morfologische analyses van inwonersnamen als *Amerikaan* denkbaar zijn.

De eerste mogelijkheid is om een groot aantal uitheemse inwonersnaamsuffixen aan te nemen, naast de inheemse persoonsnaamsuffixen *-er*, diens allomorf *-aar* en *-enaar*, *-iër*, *-ing*, *-man* en het *Ø*-suffix:

(21)	Amsterdam	Amsterdammer
	Diemen	Diemenaar
	Utrecht	Utrechtenaar
	Israel	Israelier
	Vlaanderen	Vlam-ing
	Frankrijk	Frans-man
	Drente	Drent-Ø

In het laatste voorbeeld treedt de schwaloze allomorf van *Drente* op als basis voor woordvorming. De uitheemse inwonersnaamsuffixen zijn dan *-aal*, *-aan*, *-aat*, *-ask-eek*, *-een*, *-ees*, *-iet*, etc. Zoals opgemerkt door Smedts, en ook uitvoeriger besproken in BOOIJ (1988) zijn deze suffixen strikt genomen geen specifieke inwonersnaamsuffixen maar suffixen om denominale persoonsnamen af te leiden. Zo vinden we naast *Amerikaan* ook *Chomskyaan*, en naast *Israëliet* ook *Islamiet*. De semantische kant hiervan komt in BOOIJ (1988) aan de orde, en blijft hier verder onbesproken.

Deze analyse is op het eerste gezicht redelijk voor de hand liggend. De meest duidelijke gevallen zijn *Romein* en *Ambonees*, waarin de fonologische vorm van het grondwoord volstrekt regelmatig is: in *Romein* is alleen de finale

schwa van het grondwoord *Rome* gedeleerd, overeenkomstig de fonologische regel van prevocalische schwadeletie; voor de afleiding van *Ambonees* speelt geen enkele fonologische regel een rol. In veel andere gevallen wordt een onvoorspelbare allomorf van de stam gebruikt, zoals *Portug* in *Portugees*, en *Madril* in *Madrileen*. In BOOIJ (1988) en in DE HAAS & TROMMELEN (1993) wordt dan ook zo'n groep uitheemse persoonsnaamsuffixen aangenomen.

Uiteraard is het in deze analyse onvoorspelbaar welk suffix voor een bepaalde inwonersnaam moet worden gekozen. Dat is echter geen echt probleem omdat deze suffixen niet produktief zijn bij de vorming van inwonersnamen. Woorden als *Rom-ein* en *Amerik-aan* worden daarom in hun geheel als geheel woord in het lexicon opgeslagen.

SMEDTS (1973, 1974) bespreekt echter nog een tweede mogelijkheid, een analyse waar hij de voorkeur aan geeft. In die analyse wordt bijvoorbeeld aan de inwonersnaam *Amerikaan* de volgende morfologische structuur toegerekend:

- (22) Amerik-aan-Ø

In deze structuur is *-aan* toegevoegd aan de stam *Amerik(a)*, een semantisch vrijwel leeg morfeem, ook wel concatenator genoemd. Smedts volgt hier SHAPIRO (1966) die het concept 'concatenator' verdedigde als noodzakelijk voor de morfologie van Slavische talen: "a concatenator is defined as a morpheme whose sole, primary, or ancillary function in a given formation is to link base to suffix" (SHAPIRO 1966: 17). De rol van zulke verbindende elementen in de Slavische talen kan geïllustreerd worden met de volgende Poolse denominale adjectieven op *-ski* (SZYMANEK 1985: 178):

- (23) Hitler 'id.' Hitler-ow-ski 'Hitler-'
 niebo 'hemel' nieb-ian-ski 'hemels'
 brat 'broer' brat-er-ski 'broederlijk'
 krol 'koning' krol-ew-ski 'koninklijk'

Elk grondwoord heeft een eigen concatenator of 'structural morpheme', dat dus per woord geleerd moet worden. Volgens Smedts zijn de in Nederlandse toponymische afleidingen gebruikte concatenatoren niet volledig zonder betekenis, ze hebben de vage betekenis 'met betrekking tot'.

Smedts geeft drie argumenten voor deze analyse. In de eerste plaats wordt op deze wijze het aantal inwonersnaamsuffixen van het Nederlands drastisch gereduceerd. En aanname van een Ø-suffix voor Amerikaan is geen probleem, omdat het Nederlands ook een Ø-suffix blijkt te hebben bij inwonersnamen zoals Drent, Zweed en Pool (afgeleid van de stamallomorfen Drent-, Zweed-, Pool- van de nomina Drente, Zweden, Polen).

In de tweede plaats blijken morfeemsequenties als *Amerik-aan* ook als stam op te treden bij verdere woordvorming, zoals blijkt uit de woorden *Amerikaan-s*, *Amerikan-isme*, *Amerikan-ist* en *Amerikan-iseer* waarin steeds het element *-aan* optreedt tussen het toponym *Amerika* en de suffixen *-isme*, *-ist* en *-iseer*. Semantisch lijkt zo'n analyse beter dan deze woorden te beschouwen als afleidingen van de inwonersnaam *Amerikaan*, omdat de inwonersbetekenis niet in deze afleidingen aanwezig is. Bovendien blijkt de inwonersnaam niet altijd de basis te zijn van topnymische adjectieven: het is bijvoorbeeld *Brussel-s*, niet *Brussel-aar-s*.

Tenslotte blijkt ook uit sommige formaties dat *-aan* etc. deel van de (uitgebreide) stam vormen omdat ze gevolgd kunnen worden door een hoorbaar suffix *-(d)er*, als in *Afrikaner*, *Afrikaander*, *Maltezer*, *Bolognezer*, en *Ninevier* (zie VAN HAERINGEN 1962b voor een groot aantal voorbeelden).

Ondanks deze keur van argumenten meen ik toch dat het aanbeveling verdient om de morfemen die Smedts als concatenatoren opvat, als suffixen voor inwonersnamen te beschouwen. Er blijken namelijk ook een aantal topnymische adjectieven te zijn die echt alleen op regelmatige wijze van de inwonersnaam af te leiden zijn. Het gaat om gevallen als de volgende:

(24)	Zeeland	Zeeuw	Zeeuw-s
	Rusland	Rus	Russ-isch
	Finland	Fin	Fin-s
	Noorwegen	Noor	Noor-s
	Hongarije	Hongaar	Hongaar-s
	Bulgarije	Bulgaar	Bulgaar-s
	Roemenië	Roemeen	Roemeen-s
	België	Belg	Belg-isch
	Groot-Brittannië	Brit	Brits

In deze gevallen kunnen we het adjectief als regelmatig afgeleid van de inwonersnaam beschouwen. Er is hier geen mogelijkheid om de inwonersnaam te beschouwen als nul-affigering van een morfeemsequentie 'toponiem + concatenator', zoals Smedts voorstelde voor uitheemse inwonersnamen. Ook is het implausibel om b.v. *Rus* te beschouwen als een stamallomorf van *Rusland*. De relatie tussen landnaam en inwonersnaam is hier omgekeerd: *Rusland* is het land van de Russen, en dus een samenstelling op basis van *Rus*. Evenzo zou men *Hongarije* kunnen beschouwen als afgeleid van *Hongaar*; op zijn minst is het implausibel om *Hongaar* op te vatten als een allomorf van *Hongarije*. Dat het toponymisch adjectief geen 'inwonersnaam'-betekenis heeft, doet ons in de context van dit artikel ogenblikkelijk denken aan in het voorgaande besproken gevallen waarin de vorm van een stam werd bepaald door een paradigmatische

relatie met een ander woord. We kunnen dus de regel voor topnymische adjectieven als volgt formuleren:

- (25) Adjectieven bij toponiemen (eigennamen) die een corresponderende inwonersnaam (persoonsnaam) hebben zonder een inheems suffix worden afgeleid door middel van affigering van -s of -isch aan een stam die qua vorm identiek is aan de inwonersnaam (persoonsnaam) bij dat toponiem (die eigenaam).

Deze formulering sluit adjectieven als *Brusselaars*, *Spanjaards*, *Heilooënaars*, *Vlamings* of *Amsterdamers* uit, evenals het adjectief *Fransmans* als we *-man* in inwonersnamen ook als een inheems suffix beschouwen.

Gegeven deze regel zijn voor topnymische adjectieven als *Drents* en *Zweeds* twee soorten afleiding denkbaar: van de inwonersnamen *Drent* en *Zweed*, of van de schwaloze stamallomorf *Drent-* en *Zweed-*. De tweede analyse verdient de voorkeur omdat volgens onze analyse de inwonersnamen een Ø-suffix bevatten dat als inheems suffix de toepassing van regel (25) zou blokkeren.

Regel (25) kan nog veralgemeend worden omdat deze ook geldt voor vergelijkbare adjectieven bij eigennamen zoals de volgende voorbeelden laten zien:

- (26)
Chomsky	Chomskyaan	Chomskyaan-s
Marx	Marxist	Marxist-isch

Zo betekent het adjectief *Chomskyaans* niet 'betrekking hebbend op Chomskyanen', maar 'betrekking hebbend op Chomsky'. De algemenere strekking van deze regel is aangegeven in de formuleringen tussen haakjes in (25). En zelfs die formulering is niet algemeen genoeg. Zoals we hierboven zagen wordt een vorm als *Amerikaan* in alle woorden die semantisch afgeleid zijn van *Amerika* als stamallomorf gebruikt (*Amerik-an-isme*, *Amerik-an-ist*). Voor uitheemse eigennamen geldt dus als regel:

- (27) De stamallomorf van eigennamen voor verdere woordvorming is de vorm die identiek is aan de daarvan afgeleide persoonsnaam (tenzij de persoonsnaam is afgeleid met een inheems suffix).

De in (27) voorgestelde regel is opnieuw een voorbeeld van een paradigmatisch bepaalde generalisatie.

Een implicatie van deze analyse is dat het aantal persoonsnaamsuffixen van het Nederlands groter is dan de vijf die door Smedts worden aangenomen. In wezen is dit echter een schijnprobleem: in Smedts' analyse wordt een groot aantal concatenoren aangenomen, en moet voor ieder toponiem onthouden worden welke concatenator het heeft. Bovendien zijn de hier aan de orde zijnde

uitheemse suffixen in het algemeen improductief (een uitzondering vormt *-aan* als het gebruikt wordt in niet-geografische zin, met de betekenis 'aanhanger van').

Hoe moeten we dan woorden als *Afrikaner* analyseren, waarbij het suffix *-er* aan *Afrikaan* is toegevoegd? Het antwoord is dat in zulke gevallen sprake is van 'overkarakterisering' (VAN MARLE 1978, 1993): omdat de meeste inwonersnamen op *-er* uitgaan, wordt een inwonersnaam als *Afrikaan* aan dat systeem aangepast door het dezelfde morfologische markering te geven als b.v. *Amsterdammer*. Ook VAN HAERINGEN (1962b) interpreteert deze vormen als een gevolg van verinheemsing.

Interessant is nu dat er verwante gegevens zijn waarin zo'n paradigmatische analyse onvermijdelijk is. Het gaat dan om de afleiding van vrouwelijke inwonersnamen, die semantisch afgeleid lijken te zijn van het toponiem, maar vormelijk van het erbij horende adjectief door middel van suffigering met *-e*:

- (28)
Amerika	Amerikaan	Amerikaans	Amerikaanse
Chili	Chileen	Chileens	Chileense
Azië	Aziat	Aziatisch	Aziatische
Rusland	Rus	Russisch	Russische
België	Belg	Belgisch	Belgische

Dat de vrouwelijke inwonersnamen zijn afgeleid van de adjectieven, en niet rechtstreeks van de neutrale inwonersnamen blijkt hieruit dat de keus voor een bepaald adjectivisch suffix (-s of -isch) wordt 'herhaald' in de vrouwelijke inwonersnaam. En dat de vrouwelijke inwonersnaam niet direct is afgeleid van het toponiem door middel van suffigering met *-se* blijkt uit de vrouwelijke inwonersnamen op *-ische*. De regel voor de vorming van vrouwelijke inwonersnamen luidt dus als volgt:

- (29) Vrouwelijke inwonersnamen worden gevormd door suffigering met *-e* aan een stam die vormelijk identiek is aan die van het topnymisch adjectief.⁽³⁾

Opnieuw blijkt dus dat de juiste vorm van een stam voor een bepaald woordvormingsproces paradigmatisch bepaald is, en uitgedrukt kan worden in een verwijzingsregel. Het effect is dat, terwijl semantisch gezien *Amerikaanse* als direct afgeleid van *Amerika* kan worden beschouwd, er vormelijk twee extra stappen tussen in zitten: *Amerikaan* en *Amerikaans*.

(3) Naast mogelijke inwonersnamen als *Friese* en *Russische* hebben we de bestaande woorden *Friezin* en *Russin* die de activering van deze mogelijke woorden kunnen blokkeren.

Deze ongelijkvormigheid tussen de vormelijke en de semantische structuur van vrouwelijke inwonersnamen heeft waarschijnlijk aanleiding gegeven tot het ontstaan van een nieuw suffix *-se*, voor die gevallen waarin zonder vormelijke problemen een paradigmatisch verband kan worden geactueerd. Het gaat hier om woordparen als

(30)	Amsterdam	Amsterdamse
	Utrecht	Utrechtse
	Brussel	Brusselse

waar inwonersnamen de vorm 'toponiem + *se*' hebben (KOEFOED & VAN MARLE 1987, VAN MARLE & KOEFOED 1988, FAST & VAN MARLE 1989). Maar dat neemt niet weg dat voor de uitheemse inwonersnamen de 'indirecte' afleiding via het toponymisch adjectief de enige mogelijke analyse blijft, zoals ook wordt erkend in VAN MARLE & KOEFOED (1988).

6. Conclusions

Uit de hierboven gepresenteerde data met betrekking tot het Nederlands blijkt in de eerste plaats dat stamallomorfie een wijd verbreid verschijnsel is, zowel in de inheemse als de uitheemse morfologie, en zowel bij flexie als bij woordvorming. De belangrijkste conclusie die we kunnen trekken is dat de regelmatigheden met betrekking tot stamallomorfie vaak alleen uitgedrukt kunnen worden in paradigmatische termen, door te verwijzen naar de vorm van andere, morfologisch verwante woorden. Paradigmatische relaties spelen dus niet alleen een directe rol in woordvorming in die zin dat woorden gevormd worden op basis van andere woorden met dezelfde graad van geleedheid (b.v. *reizig-ster* uit *reizig-er*, en *werkervaar-der* uit *werkervar-ing*), maar ook in het bepalen van de juiste stamallomorf bij flexie en woordvorming.

Bibliografie

- ARONOFF, M. (1994). *Morphology by Itself*. Cambridge Mass.: MIT Press.
- BERG, R. VAN DEN (1989). *A Grammar of Muna*. Dissertatie, Rijksuniversiteit Leiden.
- BOOI, G.E. (1985). "Coordination reduction in complex words: a case for prosodic phonology". In H. van der Hulst & N. Smith (eds.), *Advances in Non-linear Phonology*. Dordrecht: Foris, 143-160.
- BOOI, G. E. (1988). "Polysemie en polyfunctionaliteit bij denominale woordvorming". *Spektator* 17, 268-276.
- BOOI, G.E. (1995). *The Phonology of Dutch*. Oxford: Clarendon Press.
- BOOI, G.E. (1996). "Lexical Phonology and the derivational residue". In J. Durand & B. Laks (eds.), *Current Trends in Phonology*. Paris: CNRS.
- BOOI, G.E. & A. van Santen (1995). *Morfologie: de Woordstructuur van het Nederlands*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- DIMMENDAAL, G. (1983). *The Turkana Language*. Dordrecht: Foris.
- FAST P. & J. VAN MARLE (1989). "Nogmaals de inwonersnamen: verdere evidentie voor *-se*". *Spektator* 18, 423-430.
- HAAS, W. DE & M. TROMMELEN (1993). *Morfologisch Handboek van het Nederlands*. Den Haag: SDU Uitgeverij.
- HASPELMATH, M. (1993). *A Grammar of Lezgian*. Berlin: Mouton de Gruyter.
- HAERINGEN, C.B. VAN (1962a). "Afleidingen en samenstellingen van *doen*, *gaan*, *slaan*, *staan* en *zien*". In id. *Neerlandica*. Assen: Van Gorcum, 237-245.
- HAERINGEN, C.B. VAN (1962b). "Franciscaner, Benedictijner, Karmelieter". in id. *Grammie*. Assen: Van Gorcum, 197-202.
- KOEFOED, G. & J. VAN MARLE (1987). "Requisites for reinterpretation". In W. Koopman (ed.), *Explanation and Linguistic Change*. Amsterdam: Benjamins, 121-150.
- MARLE, J. VAN (1978). "Veranderingen in woordstructuur". In G.A.T. Koefoed & J. van Marle (red.), *Aspecten van Taalverandering*. Groningen: Wolters-Noordhoff, 127-176.
- MARLE, J. VAN (1982). "Een niet-generaliserende analyse van schwa-deletie". *Spektator* 11, 326-341.
- MARLE, J. VAN (1985). *On the Paradigmatic Dimension of Morphological Creativity*. Dordrecht: Foris.
- MARLE, J. VAN (1993). "Morphological adaptation". In Geert Booij & Jaap van Marle (eds.), *Yearbook of Morphology 1993*. Dordrecht/Boston: Kluwer, 255-265.
- MARLE, J. VAN & G.A.T. KOEFOED (1988). "Herinterpretatie: voorwaarden en effecten". *Spektator* 17, 488-511.
- MATTHEWS, Peter H. (1972). *Inflectional Morphology. A Theoretical Study Based on Aspects of Latin Verb Conjugation*. Cambridge: Cambridge University Press.
- SHAPIRO, M. (1966). "The derivational morphology of Russian patrials". *Lingua* 16, 14-26, 113-129.
- SMEDTS, W.A.J. (1973). "Etnica en adjectiva bij toponiemen". *Naamkunde* 5, 168-185.

- SMEDTS, W.A.J. (1974). *Adjectivering en Appellativering van Toponiemen. Een Synchronisch-descriptieve Studie*. Leuven: Instituut voor Naamkunde (*Naamkunde*, bijlage LXIII).
- SZYMANEK, B. (1985). "On intermorphic extensions". In E. Gussmann (ed.), *Phonology: Studies in the Interaction of Phonology and Morphology*. Lublin: Catholic University of Lublin, 177-192.
- TOORN, M.C. VAN DEN (1982). "Tendenzen bij de beregeling van de verbindingsklank in nominale samenstellingen I". *De Nieuwe Taalgids* 75, 24-33.
- VOGEL, I. (1993). "Verbs in Italian morphology". In G.E. Booij & J. van Marle (eds.), *Yearbook of Morphology 1993*. Dordrecht: Kluwer, 219-254.
- ZWICKY, A. M. (1985). "How to describe inflection". *Berkeley Linguistics Society* 11, 372-386.